

วิเคราะห์ปรัชญาอุปนิษัท An Examination of Vedanta Philosophy

นภาพร กิตติศักดิ์ไพรัช

Napaporn Kittisakpairat

วิจิตรา มธุรสภาษณ์

Wichitra Mathuraphasa

สรกฤช อยู่รอด

Sorakrit Yurot

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Mahamakut Buddhist University

E-Mail: Pranee@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 12 มกราคม 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 20 มีนาคม 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 22 มีนาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติของปรัชญาอุปนิษัท คัมภีร์ของปรัชญาอุปนิษัท ทศนะเกี่ยวกับความรู้ของอุปนิษัท คำสอนเรื่องอาตมันในคัมภีร์อุปนิษัท คำสอนเรื่องพรหมันในคัมภีร์อุปนิษัท แนวคิดเรื่องมายาหรืออภิปา กฏแห่งกรรมและการเกิดใหม่ และวิเคราะห์ปรัชญาอุปนิษัท ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าหลักคำสอนสำคัญในคัมภีร์อุปนิษัทนั้นเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ปรากฏมีอยู่ในโลกนี้ทั้งที่เป็นตัวตนคือ “อาตมัน” และสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน คือ “อนาตมัน” ตัวตนสากลเรียกว่า “ปรมาตมัน” ส่วนตัวตนย่อยเรียกว่า “ชีวาตมัน” ปรมาตมันไม่ได้จำกัดด้วยสิ่งใด เป็นอิสระ ส่วนชีวาตมันนั้นถูกจำกัดด้วยร่างกาย มนุษย์ทุกคนมีชีวาตมัน เป็นแกนกลางของชีวิต ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลง และสลายในที่สุด ชีวาตมันเป็นส่วนหนึ่งของปรมาตมัน ส่วนการปฏิบัติเพื่อให้ชีวาตมันเข้าถึงปรมาตมันคือการเข้าถึงวิทยา โดยการทำจิตวิทยา (อวิชชา) ให้หมดไป กระบวนการที่จะเข้าถึงวิทยา คือ สัมมา กัม มั น ตะ หมายถึง การประพฤติพรหมจรรย์และการบำเพ็ญตบะ สัมมาสมาธิ หมายถึง การแยกจิตจากสิ่งที่รับรู้ด้วยอินทรีย์ และสัมมาญาณ หมายถึง การรู้ชัดถึงอาตมันและปรมาตมัน เป็นความรู้ในภาวะที่แท้จริง

คำสำคัญ : ประวัติ, อุปนิษัท, อาตมันและปรมาตมัน

Abstract

The aim of this article is to offer an interpretation of the history of Vedanta philosophy, the scriptures of Vedanta philosophy, Vedanta's perspective on knowledge, teachings on Atman in the Upanishads, teachings on Brahman in the Upanishads, the concept of Maya or non-Maya, the law of karma and rebirth, and to analyze Vedanta philosophy. Therefore, it can be summarized that the primary teachings in the Upanishads revolve around what exists in this world, both as the self, referred to as "Atman," and what is not the self, referred to as "Anatman." The universal self is known as "Paramatman," while the individual self is termed "Jivatman." Paramatman is boundless and unrestricted, while Jivatman is confined by the body. Every human possesses Jivatman as the core of life, with the body undergoing transformation and eventual dissolution. Jivatman is inherently connected to Paramatman. The practice to enable Jivatman to access Paramatman involves the pursuit of knowledge, specifically through the elimination of ignorance (Avidya). The process to attain this knowledge is through threefold practice: Sammakammanta, which denotes performing virtuous deeds and acts of charity; Sammasamadhi, which signifies the concentration of the mind by separating it from sensory perceptions; and Sammañana, which means having a clear understanding of Atman and Paramatman. This knowledge is attained in a state of true realization.

Keywords: the history, Upanishads, Atman and Paramatman

1. ประวัติของปรัชญาอุปนิษัท

ยุคอุปนิษัทเริ่มต้นเมื่อประมาณ 100 ปีก่อนพุทธกาล และสิ้นสุดเมื่อประมาณพุทธศักราช 700 ในระยะการสิ้นสุดของยุคพระเวท และการเริ่มต้นของยุคอุปนิษัทนั้น เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในด้านแนวความคิดทางศาสนา และปรัชญาของอินเดีย นั่นคือ เรื่องความเชื่อแบบอติเทวนิยม (Henotheism) ลัทธิที่เชื่อว่ามีเทพหลายองค์ แต่มีองค์หนึ่งเป็นใหญ่กว่าเทพองค์อื่น ๆ เฉพาะในเวลาทำพิธีบูชาอัญเชิญเท่านั้น ซึ่งอติเทวนิยมนี้ได้พัฒนามาจากความเชื่อแบบพหุเทวนิยม (Polytheism) พออุปนิษัทเกิดขึ้น ความเชื่ออติเทวนิยมได้กลายเป็นเอกเทวนิยม (Monotheism) คือ เชื่อว่าพระเจ้าผู้เป็นใหญ่ในจักรวาลมีเพียงองค์เดียวเท่านั้น ไม่มีพระเจ้าพระองค์อื่นจะมีความยิ่งใหญ่เท่าถึงจะมีพระเจ้าองค์อื่น ก็ถือเป็นเพียงบริวารของพระเจ้าองค์นั้น หรือพระเจ้าองค์นั้นได้สร้างขึ้น พระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ในยุคเกิดอุปนิษัทก็คือ พระประชาบดี ซึ่งต่อมาเรียกว่า พระพรหม แม้จะมีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่องค์ใหม่ขึ้นมาแล้วก็ตาม แต่เทพเจ้าทั้งหลายที่เคยมีมาก่อน และเคยได้รับการยกย่องให้อยู่ใหญ่ในอดีตนั้นก็ยังคงมีอยู่ต่อไปไม่สูญหาย เพียงแต่บทบาทและความสำคัญของเทพเจ้าเหล่านั้นได้ลดน้อยลงเท่านั้นเอง นอกจากนี้เทพเจ้าเหล่านั้นยังถือว่าเกิดมาจากการสร้างของพระประชาบดี (พระพรหม) อีกด้วย จึงเป็นเพียงเทพบริวารของพระประชาบดี ครั้นตกลมาถึงยุคอุปนิษัทความสำคัญของเทพองค์

อื่น ๆ ยิ่งเหลือน้อยที่สุด แนวคิดในยุคอุปนิษัทได้พยายามเชิดชู และแสดงออกอย่างชัดเจนว่าเป็นแนวความคิดแบบเอกเทวนิยม ด้วยเหตุนี้ในยุคอุปนิษัทจึงมีเทพเจ้าเพียงองค์เดียวที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่ มีอำนาจสูงสุด เป็นผู้สร้างโลก และสรรพสิ่ง เทพเจ้าองค์นั้นก็คือ พระประชาบดี หรือพระพรหม

แนวความคิดทางปรัชญาหลายประการของยุคพระเวท ได้วิวัฒนาการมาสู่ยุคอุปนิษัท ซึ่งอาจสรุปเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. การปฏิบัติทางจิตในพระเวทกล่าวไว้ไม่ชัดเจน ในยุคอุปนิษัทได้นำเอาหลักของการปฏิบัติทางจิตมาจากปรัชญาพระเวท ในขั้นแรกปรัชญาพระเวทกล่าวไว้คลุมเครือไม่ชัดเจน เมื่อปรัชญาอุปนิษัทมุ่งประสบการณ์ภายใน จึงทำให้การปฏิบัติทางจิตปรากฏชัดเจนขึ้นเพราะปรัชญาอุปนิษัทมีทัศนะว่า การปฏิบัติทางจิตจะสามารถทำให้รู้แจ้งอาตมมันได้

2. ปรัชญาพระเวทมีลักษณะวัฏวิสัย ปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในสมัยพระเวทได้กล่าวถึงการสรรเสริญพลังธรรมชาติ และบูชาต่อธรรมชาติด้วยความรู้สึกว่าเป็นเทพเจ้า ส่วนปรัชญาในอุปนิษัทได้เปลี่ยนมาเป็นลักษณะอัตวิสัย คือ มุ่งพิจารณาที่ตัวมนุษย์เป็นสำคัญ แทนที่จะยึดเอาธรรมชาติเป็นหลัก

3. ปรัชญาพระเวทเต็มไปด้วยมโนภาพ และแสดงออกทางอาเวค แต่ในปรัชญาอุปนิษัทจะไข่มโนภาพ และอาเวคทางด้านเหตุผล เพราะปรัชญาอุปนิษัท มุ่งสืบค้นหาความจริง มิได้มุ่งให้เทพเจ้าทรงโปรดปรานอย่างปรัชญาพระเวท แต่มุ่งรู้แจ้งเห็นจริงถึงอาตมมัน

4. ปรัชญาด้านจริยศาสตร์ของพระเวทไม่ชัดเจน ปรัชญาอุปนิษัทได้นำเอาหลักจริยศาสตร์ของพระเวทมาอธิบายให้ชัดเจน โดยไม่เน้น หรือติดอยู่เรื่องพิธีกรรมเพียงอย่างเดียว แต่ขยายวงกว้างไปในด้านอื่น ๆ ด้วย

5. แนวความคิดแบบเอกนิยม หรือเอกเทวนิยม แนวความคิดแบบเอกนิยมที่ปรากฏอยู่ในปรัชญาอุปนิษัทนั้น มีรากฐานมาจากแนวความคิดในยุคปรัชญาพระเวท หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เอกนิยมในพระเวทมาปรากฏชัดในอุปนิษัท

มีนักปราชญ์บางท่านกล่าวว่า แนวความคิด และวัฒนธรรมส่วนใหญ่ของอินเดียเกิดจากคัมภีร์อุปนิษัท และในขณะเดียวกัน ปรัชญาอุปนิษัทก็ทำให้เกิดความคิดที่ขัดแย้ง แล้วเป็นสาเหตุให้เกิดแตกแยกออกมาเป็นปรัชญาอีกหลายสำนัก เช่น สำนักปรัชญาเซน และปรัชญาพุทธ เป็นต้น คัมภีร์อุปนิษัทไม่ใช่ตำราปรัชญาอย่างมีระบบ และการเกิดขึ้นก็มีใช้ผลงานจากข้อคิดเห็นของบุคคลเพียงคนเดียว หากแต่เป็นผลงานของปรมาจารย์ทั้งหลาย ซึ่งได้แสดงอัจฉริยภาพไว้ในคัมภีร์อุปนิษัทนี้ และถ้อยคำที่สละสลวย คือ สภาพความจริงจากนักประสบการณ์ระดับสูงถ่ายทอดไว้ในคัมภีร์ ปรมาจารย์เหล่านั้นได้ถ่ายทอดการค้นพบของตนออกมาในลักษณะของการเล่านิทาน และนิยายเปรียบเทียบ วิธีเล่าเป็นไปในแนวทาง หรือแบบอย่างของ “บทกวีมากกว่าการเขียนเป็นปรัชญา” แม้แต่ภาษาที่ใช้ก็เป็นภาษาวินิพนธ์ในหลายตอนที่ถ่ายทอดออกมาในลักษณะของสัญลักษณ์ ซึ่งซ่อนความหมายบางอย่างเอาไว้มากกว่าจะเปิดเผยให้ชัดเจน บางครั้งก็อธิบายคำที่ลึกซึ้งอย่างปกปิด และซ่อนเร้น

2. ความหมายของคำว่า “อุปนิษั”

คำว่า “อุปนิษั” เป็นคำสันสกฤต แยกออกจากกันเป็น “อุป แปลว่า ใกล้, เข้าไปใกล้” “นิ แปลว่า ตั้งอกตั้งใจ, ใน, เจาะจง” “ษั แปลว่า นั่งลง, ทำลาย, บรรเทา, การทำให้สิ้นสูญ” เมื่อรวมคำทั้งสามเข้าด้วยกันเป็น อุปนิษั แปลว่า การนั่งใกล้อย่างตั้งใจ หมายถึง การที่ศิษย์นั่งลงใกล้อาจารย์ของตนด้วยใจรักดีเพื่อรับรู้อันติมสัจจะ ทำให้หมดสิ้นความสงสัยทุกประการ และกำจัดความโง่เขลาให้หมดสิ้น หรือความหมายอีกนัยหนึ่งว่า ศิษย์เข้าไปนั่งใกล้อาจารย์เพื่อรับเอาคำสอนเกี่ยวกับความจริงหรือสัจธรรมอย่างตั้งอกตั้งใจเพื่อที่จะบรรเทาความสงสัยและทำลายอวิชชาของผู้เป็นศิษย์ให้หมดไป คัมภีร์นี้เป็นตอนสุดท้ายของคัมภีร์พระเวท จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เวทानตะ” แต่ต่อมาความหมายเดิมค่อย ๆ เลือนหายไป จนกลายเป็นคำสอนที่ลึกลับ (รหัสวิทยา) เกี่ยวกับความจริง หรือสัจธรรม

3. คัมภีร์ของปรัชญาอุปนิษั

เนื้อหาสาระส่วนใหญ่ของคัมภีร์อุปนิษั ได้มาจากบทสรุปของคัมภีร์พระเวท คำสอนของอุปนิษัจึงมีแนวทาง หรือจุดมุ่งหมายเช่นเดียวกันกับคัมภีร์พระเวท เพราะคัมภีร์อุปนิษัเป็นตอนสุดท้ายของคัมภีร์พระเวทบรรดาแนวความคิดทางปรัชญาที่กระจัดกระจายอยู่ในมนตร์ พราหมณะ และอาร์ณยะ ของคัมภีร์พระเวทได้รับการประมวลมากล่าวไว้ในอุปนิษั เพื่อให้แนวความคิดทางปรัชญาเหล่านั้นมีความหมายชัดเจน และเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น เนื่องจากอุปนิษัมีอยู่เป็นจำนวนมาก เนื้อหาของอุปนิษัต่าง ๆ จึงแตกต่างกันไปบ้าง บางครั้งถึงกับขัดแย้งกันเองก็มี เพราะอุปนิษัทั้งหมดไม่ได้เกิดขึ้นในคราวเดียว หากเกิดขึ้นตามลำดับกาลที่ผ่านไป เมื่อเวลาผ่านไปจำนวนอุปนิษัก็เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ สารัตถะสำคัญส่วนใหญ่ในคัมภีร์อุปนิษัคือบทสรุปของคัมภีร์พราหมณะ และจุดเชื่อมต่อของการเปลี่ยนแปลงจากพราหมณะมาเป็นอุปนิษัเรียกว่า “อาร์ณยะ” พราหมณะได้กล่าวถึงกฎ และแนวทางในการประกอบพิธีกรรม แต่ในคัมภีร์อุปนิษัเป็นคำสอนที่กล่าวถึงสภาพความจริงสูงสุด ในอาร์ณยะได้กำหนด และอธิบายเปรียบเทียบเรื่องการประกอบพิธีกรรม และการเข้าสมาธิ ซึ่งเป็นการปูทาง หรือเป็นสาเหตุให้เกิดปรัชญาอุปนิษัขึ้นในกาลต่อมา

อุปนิษัที่เกิดขึ้นในตอนแรกกับอุปนิษัที่เกิดขึ้นหลังสุดจึงมีอายุห่างกันเกือบพันปี คัมภีร์ที่ใช้ชื่อว่า “อุปนิษั” เท่าที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันมีจำนวนมากกว่า 200 เล่ม คัมภีร์หนึ่งของอุปนิษัชื่อว่า มุกขตา หรือ มุกติโก ซึ่งใช้ชื่อว่าคัมภีร์อุปนิษัมีถึง 108 เล่ม นักปราชญ์ส่วนใหญ่ได้ให้ความเห็นว่า คัมภีร์เหล่านี้แต่งขึ้นในภายหลัง ซึ่งเป็นการลอกเลียนแบบอุปนิษัเดิม คัมภีร์ที่เป็นอุปนิษัที่เก่าแก่และเป็นของแท้มีอยู่เพียง 10 เล่มเท่านั้น คือ 1. พุททอาร์ณยะ 2. ฉานโทคยะ 3. ไอตริยะ 4. ไตตตริยะ 5. อิศะ 6. เกนะ 7. กฐะ 8. ปรัศนะ 9. มณฑกะ 10. มรณชุกยะ

บรรดาคัมภีร์อุปนิษัจำนวน 10 เล่มนี้ คัมภีร์พุททอาร์ณยะ และฉานโทคยะ มีความสำคัญมากที่สุด เพราะคัมภีร์ทั้งสองเล่มนี้นอกจากจะเป็นคัมภีร์ที่เก่าแก่ และเป็นของแท้แล้ว ยังมีข้อความแสดงให้เห็นแนวความคิดที่มีอยู่ในอุปนิษัที่เด่นชัดมาก อุปนิษัทั้ง 10 เล่มดังกล่าวนี้ จะถือว่าเป็นแบบอย่างของอุปนิษัที่เหลือทั้งปวงก็ว่าได้ ที่ได้รวบรวมแนวความคิดทางปรัชญาพระเวท พร้อมทั้งอธิบายอรรถที่ลึกซึ้งให้เข้าใจชัดเจน นอกจากนี้ปรัชญาแบบต่าง ๆ ของฮินดูถือว่า อุปนิษัเป็น “ศรุตี” เช่นเดียวกับส่วนอื่น ๆ ของพระ

เวท และความหมายของศรุต ในที่นี้ก็คือ “คำสอนซึ่งเป็นพระวณะของพระผู้เป็นเจ้าของโดยตรง ไม่ใช่คำสอนที่มนุษย์คนใดแต่ง หรือประดิษฐ์ขึ้น” ฉะนั้นจึงเป็นคำสอนที่บริสุทธิ์ปราศจากข้อผิดพลาดบกพร่องโดยประการทั้งปวง

ทั้งหมดนี้คือหลักฐานความน่าเชื่อถือในคัมภีร์พระเวท ศรุตถือว่าเป็นหลักฐานชั้นที่ 1 คือ เป็นตัวพระเวทของศาสนาฮินดู ตัวสัมฤตินั้นถือว่าเป็นหลักฐานชั้นรอง เพราะเกิดจากแนวคิดของปราชญ์ต่าง ๆ ที่พยายามแสดงแนวคิดตามคัมภีร์พระเวท

เนื้อหาเกี่ยวกับคัมภีร์พระเวท หรือคัมภีร์อื่น ๆ นั้นมีหลักฐานที่น่าเชื่อถืออยู่ 2 ระดับ คือ

1. ศรุต

ศรุตนี้ก็คือ ตัวพระเวททั้ง 4 นั่นเอง พระเวทตามสัดส่วนที่เราเห็นในปัจจุบัน เป็นผลงานรวบรวม และจัดระเบียบของฤๅษีฤๅษณะทวipayanะ วยาสะ (ศตวรรษที่ 11) ท่านได้แบ่งเวทออกเป็น 4 หมวด คือ

1.1 หมวดมนตร์ระ แบ่งออกเป็น 4 สัมหิตาคือฤๅษเวทสัมหิตา ยชุรเวทสัมหิตา สามเวทสัมหิตา และอถรรพเวทสัมหิตา

1.2 หมวดพราหมณะ

1.3 หมวดอาร์ณยาคะ

1.4 หมวดอุปนิษั

2. สัมฤติ

สัมฤติ เป็นหลักฐานชั้นที่สอง คือ วรรณคดีที่ปราชญ์ต่าง ๆ ได้แต่งเพิ่มเติมขึ้นมาทีหลัง แบ่งหัวข้อออกเป็น 4 คือ

2.1 เวทางคะ องค์ หรือส่วนของพระเวท

2.2 สมารถสูตร กฎ หรือประเพณีที่ถือสืบ ๆ กันมา

2.3 ธรรมศาสตร์ ว่าด้วยกฎหมายโดยเฉพาะกฎหมายของมณู และยาชญวาลกยะ

2.4 ภัคตศาสตร์ ว่าด้วยความรักดี รวมถึงอดิหาสะ (นิยาย) ปุราณะ ปุราณประวัติ ต้นตระกูลพิธีกรรม และการบูชา

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีอุปนิษัอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ปัญหาอันเป็นจุดสนใจของอุปนิษัเหล่านั้นมีไม่กี่ปัญหา เช่น ปัญหาเรื่องความมีอยู่ของพรหมัน อาตมัน มายา อวิทยา การสร้างโลก โมกษะ หรือความหลุดพ้น เป็นต้น กล่าวได้ว่าปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาร่วมของทุก ๆ อุปนิษั แต่รายละเอียดปลีกย่อย และการอธิบายเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ แต่ละอุปนิษัก็มีลักษณะเป็นของตนเอง ที่นับว่าสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ อุปนิษัที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งระยะเวลาการเกิดขึ้นก็ไม่พร้อมกัน ฉะนั้นแม้จะพูดถึงเรื่องเดียวกัน แต่แนวความคิดในอุปนิษัรุ่นแรกกับอุปนิษัรุ่นหลังก็อาจต่างกันไ้มาก ตัวอย่างเช่น เรื่องตัวตนสูงสุด หรืออาตมัน บางอุปนิษับรรยายหนักไปในลักษณะเทวนิยม บางอุปนิษับรรยายหนักไปในทางสรรพเทวนิยม และบางอุปนิษับรรยายหนักไปในลักษณะเอกนิยม ความไม่กลมกลืนในคำสอนของอุปนิษัดังกล่าวนี้เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดทรรศนะทางปรัชญาที่แตกต่างกันขึ้นในฝ่ายฮินดู นั่นก็คือ ปราชญ์ท่านใดถูกใจ หรือชอบใจคำสอนอุปนิษัใดตอนใด ก็จะยกเอาคำสอนของอุปนิษันั้นตอนนั้นขึ้นมาตีความอธิบายไป

ตามพระชะตาความคิดเห็นของตน ปราชญ์แต่ละท่านก็มีลูกศิษย์ และผู้คนนับถือเป็นจำนวนมาก บรรดาลูกศิษย์เหล่านี้ก็ถือความคิดของอาจารย์ของตนเองว่าถูกต้อง จึงเป็นเหตุให้เกิดสำนัก หรือระบบต่าง ๆ ขึ้น สำนักที่สำคัญมี 6 สำนัก คือ นยายะ ไวเศษิกะ สางขยะ โยคะ มีมางสา และเวทานตะ

กล่าวกันว่าเนื่องจากคำสอนแห่งอุปัชฌ์เป็นคำสอนสูงสุด อาจารย์จะสอนอุปัชฌ์ให้ก็เฉพาะแก่ศิษย์ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมจะได้รับคำสอนเท่านั้น

4. ทักษะเกี่ยวกับความรู้ของอุปัชฌ์

อุปัชฌ์จัดแบ่งความรู้ไว้ 2 ระดับ (ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, ปรัชญาอินเดีย, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2535, หน้า 41-42) ดังนี้

1. ความรู้ระดับต่ำ (อปรวิทยา) ประกอบด้วย ความรู้ที่ได้รับจากทุกเวท สามเวท อถรรพเวท จากพิธีกรรม จากการเรียนไวยากรณ์ ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ศิลปะ รวมทั้งความรู้ประเภทเกี่ยวกับเรื่องราวของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความรู้ประเภทบันเทิงเริงรมย์ต่าง ๆ ความรู้ระดับต่ำเหล่านี้ก็คือ ความรู้จอมปลอม (อวิชชา) ตามทัศนะของอุปัชฌ์ แม้ความรู้ในพระเวททั้ง 4 คัมภีร์นั้นก็จัดว่าเป็นความรู้ระดับต่ำ นารทะซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีความรู้อย่างกว้างขวางทั้งศาสนาและโลก ก็ถูกจัดว่าเป็นผู้มีความรู้ในระดับต่ำ

2. ความรู้ระดับสูง (ปรวิทยา) เป็นความรู้เพียงในนามเท่านั้น กล่าวคือ ความรู้ระดับสูงอาจเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับสภาพนิรันดร์ สภาพอมตะ สภาพที่ไม่มีการสูญสลาย สานาตกุมาร นักปราชญ์อินเดียในยุคอุปัชฌ์อธิบายความรู้ระดับสูงไว้ว่า สิ่งที่ไม่เคยได้ยินมาก่อนกลายเป็นสิ่งที่ได้ยิน สิ่งที่ไม่เคยคิดมาก่อนกลายเป็นสิ่งที่ต้องคิด สิ่งที่ไม่เคยเข้าใจมาก่อนกลายเป็นสิ่งที่มีความเข้าใจ และอธิบายต่อไปว่า ความรู้ดังกล่าวมานี้เป็นความรู้หลักสำคัญกว่าความรู้ประเภทอื่น เปรียบเหมือนดินเผาชิ้นหนึ่ง สิ่งประกอบขึ้นเป็นดินเผาเราอาจจะรู้การเรียกชื่อเป็นอย่างอื่น เป็นเพียงแต่ชื่อซึ่งขึ้นอยู่กับการใช้ทำ ความจริงมีเพียงแต่ตัวมันเป็นเพียงดินเผา

อุปัชฌ์บอกว่า พระเวทซึ่งเป็นที่รวมแห่งความรู้ต่าง ๆ เป็นสิ่งที่เกิดจากพรหมัน คือ ออกมาจากลมหายใจของพรหมัน อุปัชฌ์ทั้งหลายถือว่า กรรมกานทะ (กรรมกัณฑ์) คือ ตอนที่ว่าด้วยกรรม หรือการกระทำของพระเวทนั้นมีความสำคัญเป็นรอง ชฎานกานทะ (ชฎานกัณฑ์) คือตอนที่ว่าด้วยความรู้เกี่ยวกับความจริงอันตมะ กรรม หรือการกระทำอันเนื่องด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ ช่วยได้เพียงทำให้ใจบริสุทธิ์เท่านั้น แต่หาได้ทำให้บุคคลบรรลุความหลุดพ้นไม่ แต่อุปัชฌ์ก็ยอมรับว่า การมีจิตใจบริสุทธิ์เป็นสิ่งจำเป็น เพราะจิตใจที่บริสุทธิ์สะอาดย่อมเหมาะที่จะรองรับความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับพรหมัน เหมือนผ้าที่ซักให้สะอาดแล้ว ย่อมเหมาะที่จะรับน้ำย้อมฉะนั้น

ตามคำสอนของอุปัชฌ์ ความรู้เกี่ยวกับพระเวททั้ง 4 แม้จะเป็นสิ่งจำเป็นก็หาได้ชื่อว่าเป็นความรู้ที่แท้จริงไม่ ความรู้ที่แท้จริงก็คือความรู้เกี่ยวกับพรหมัน หรืออาตมัน ในคาถาอุปัชฌ์กล่าวว่า ความรู้สองระดับคือ อวิชชากับวิชชามีความแตกต่างกันมาก ในศเวตาสเวตเรกล่าวถึงความรู้ และความไม่รู้ว่าถูกซ่อนอยู่ภายในพรหมัน ซึ่งเป็นสภาพที่ไม่มีวันสูญหาย เป็นนิรันดร์ และเป็นสภาวะสูงสุด และยังถือว่าวิชชานั้นสูญสลายได้ แต่วิชชาเป็นสภาพที่เป็นอมตะ

5. คำสอนเรื่องอาตมอันในคัมภีร์อุปนิษัต

ตัวตนที่แท้จริง หรืออาตมอันเป็นสิ่งที่สำคัญที่อุปนิษัตทำการสอบสวนเพื่อหาข้อเท็จจริง คำว่า อาตมอันนี้ เดิมทีหมายถึง ลมหายใจซึ่งทำให้ชีวิตยืนยาวอยู่ได้ตราบเท่าที่ลมหายใจยังมีอยู่ หรือหายใจอยู่ หรือแก่นแท้หรือลักษณะสำคัญ แต่ภายหลังความหมายได้แปรเปลี่ยนไปเป็น หมายถึง ความรู้สึก (feeling) จิต (mind) วิญญาณ (soul) และเจตภูต (spirit) ในอรรถกถา แห่งกรอุปนิษัต ศังกราจารย์ได้อ้างคำประพันธ์เก่าอธิบายความหมายแห่งคำว่า อาตมอันไว้ว่า “อาตมอัน หมายถึง สิ่งที่มีอยู่สืบ (inherent) อยู่ในสรรพสิ่ง อาตมอันเป็นผู้รู้ (subject) ซึ่งรู้ มีประสบการณ์ และทำสิ่งที่ถูกรู้ (object) ให้ปรากฏ อาตมอันเป็นอมฤต และดำรงอยู่ในสถานะอย่างเดียวยตลอดกาล”

ในฉานทโคยอุปนิษัต แสดงให้เห็นถึงลักษณะของอาตมอัน หรือตัวตั้งแต่ชนิดหยาบ ๆ ที่หมายถึง ร่างกาย (bodily self) ไปจนถึงตัวตนสมบูรณ์ (Absolute Self) จากคำสนทนาระหว่างพระประชาบดีผู้เป็นอาจารย์ และพระอินทร์ผู้เป็นศิษย์ ได้อธิบายถึงการพัฒนาของ “ตัวตน” ว่ามี 4 ระดับคือ (เรื่องเดียวกัน, หน้า 42-44)

- 1) ระดับร่างกาย
- 2) ระดับที่ใช้ประสบการณ์จากประสาทสัมผัสทั้ง 5
- 3) ระดับนอกเหนือจากธรรมชาติ
- 4) ระดับองค์สมบูรณ์

1) ระดับร่างกาย ระดับแรก คือ ระดับของอาตมอันที่เป็นร่างกายซึ่งเจริญเติบโต ตายแล้วเนาเปื่อย สลายหายไป คือ อาตมอัน และพระประชาบดีได้ขยายความต่อไปว่า ร่างกายไม่ใช่อาตมอัน เพื่อขยายความให้ชัดเจนขึ้น พระประชาบดีจึงให้พระอินทร์แต่งตัวให้ดีขึ้น แล้วให้ไปดูในกระจกเงา พระอินทร์ก็ปฏิบัติตามก็เห็นว่าตัวเองน่าดูมากขึ้น เพราะแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าที่ดี และสะอาด ความสงสัยก็เกิดแก่พระอินทร์ต่อไปอีกว่า เพราะ “อาตมอันซึ่งมองเห็นจากเงาในกระจก จะเห็นสวยงามหากร่างกายแต่งตัวดี จะเห็นสะอาดหากร่างกายสะอาด ในทางตรงกันข้ามหากร่างกายสกปรก และพิการ ก็จะทำให้เห็นว่าพิการ และจะมองไม่เห็นหากร่างกายหายไป”

2) ระดับที่ใช้ประสบการณ์จากประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ระดับของประสบการณ์ที่เกิดจากประสาททั้ง 5 พระประชาบดีสอนพระอินทร์ว่า “ผู้ที่มีความสุขกับความผืนนั้น คือ อาตมอัน” ชั้นของความผืนคือตัวตนตัวตนในระดับนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้โดยบังเอิญ ไม่มีความสำคัญแต่ประการใด เพราะมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกระยะ ถึงแม้จะเป็นความอิสระจากร่างกาย แต่ความผืนดูเหมือนจะไม่ปรากฏขึ้นเองเหมือนลักษณะของตัวตนหรืออาตมอันปรากฏขึ้น อัดตาที่อาศัยความจำกัดของเวลา และการเกิดไม่สามารถจะกล่าวได้ว่ามีความเป็นอมตะ

3) ระดับนอกเหนือธรรมชาติ พระประชาบดีสอนพระอินทร์ว่า “เมื่อบุคคลหลับนอน พักผ่อน และพักผ่อนอย่างเต็มที่ จะไม่เห็นภาพอันเกิดจากความผืนเลย ภาวะเช่นนั้นคือ “ตัวตน หรืออาตมอัน” พระอินทร์ยังไม่พอใจกับคำอธิบายนี้ เพราะในภาวะหลับฝัน หลับสนิทไม่มีความผืนเลย เราจะไม่มีความรู้สึกว่าได้ประสบการณ์อย่างหนึ่งอย่างใด แต่เราไม่สามารถกล่าวได้ว่าไม่มี “ตัวตน” ปรากฏอยู่

4) ระดับองค์สมบูรณ์ ตัวตนสมบูรณ์ คือ อาตมัน พระประชาบดีให้คำอธิบายว่า “อาตมัน” ที่แท้จริง คือ สภาพที่เป็นอิสระจากประสบการณ์ทางร่างกายทั้งหลาย จากความมีรูปร่างทั้งหลายจากความผันทั้งหลาย นอกเหนือจากสภาพดังกล่าวเท่านั้น ไม่มีรูปร่าง ไม่สามารถพบเห็นได้ด้วยตาเปล่า ไม่สามารถพบได้ในความผัน อาตมันคืออะไร? มีอะไรเป็นลักษณะสำคัญ? คำตอบคือ “ความไม่มีอะไรเลย”

หากพิจารณาจากข้อความที่พระประชาบดีได้อธิบายเกี่ยวกับ “ตัวตน หรือ อาตมัน” ทั้ง 4 ระดับแล้ว จะเห็นว่าตัวตน หรืออาตมันนั้น เป็นสิ่งที่แท้จริง และไม่มีวันเปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้นอาตมันจะเป็นสิ่งเดียวกับร่างกายไม่ได้ เพราะร่างกายเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลง และดับสูญไปตามกาลเวลา อาตมันจะเป็นสิ่งเดียวกับตัวตนที่ปรากฏในความผันก็ไม่ได้เช่นกัน เพราะตัวตนที่ปรากฏในความผันนั้นยังมีความรู้สึก หวาดกลัว และเจ็บปวด ซึ่งตัวตนที่แท้จริงจะไม่เป็นเช่นนั้น อาตมันจะเหมือนกับตัวตนที่เสวยความสุขในเวลาหลับสนิทโดยปราศจากผันก็ไม่ได้อีก เพราะตัวตนในสภาพเช่นนั้นเป็นแต่เพียงนามธรรมที่รู้สึก หรือรับรู้ อะไรไม่ได้เลย อาตมันที่แท้จริงไม่ใช่สิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ แต่เป็นสิ่งที่ปรากฏให้สิ่งเหล่านี้เป็นไปได้ นั่นก็คือร่างกายจะมีได้ ประสบการณ์ในความผันจะมีได้ การนอนหลับสนิทอย่างมีความสุขจะมีได้ ก็เพราะมีอาตมัน ซึ่งเป็นสิ่งที่คงที่ในท่ามกลางของความเปลี่ยนแปลงทั้งหมด แม้ทุกสิ่งทุกอย่างจะเปลี่ยนแปลง หรือเปลี่ยนแปลงไป ตัวอาตมันก็จะดำรงอยู่ในสภาพเดิม หรือในสภาวะอย่างเดี่ยวตลอดกาล

พระประชาบดีได้ชี้ให้เห็นว่า ตัวตนที่แท้จริงนั้น เป็นตัวผู้รู้สูงสุด เป็นพื้นฐานแห่งความรู้ทั้งปวง เป็นสิ่งที่อยู่เหนือสามัญวิสัย 3 อย่าง คือ ผู้รู้ ความรู้ และสิ่งที่ถูกรู้ เป็นสัมปชัญญะบริสุทธิ์ที่สำแดงตัวเองเป็นผู้รู้ และสิ่งที่ถูกรู้เป็นตัวตน และสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน

พระประชาบดีได้สรุปลักษณะทั่วไปของตัวตนว่า “ตัวตน” มีลักษณะที่เป็นอิสระจากความชั่วร้าย มีความเป็นอมตะ ไม่ตาย ไม่อยู่ภายใต้การกำจัดของอายุ ไม่มีความหิว ไม่มีความกระหาย มีลักษณะสำคัญคือความจริง

ร่างกายไม่ใช่ตัวตน ถึงแม้ว่าจะเป็นสิ่งที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ของตน ประสบการณ์ทั้งหลายในความผันก็ไม่ใช่ตัวตน แม้ว่าประสบการณ์เหล่านั้นจะมีความหมายสำหรับตัวตนก็ตาม ตัวตนไม่ใช่สภาวะอันเป็นนามธรรมในเวลาที่คุณนอนหลับสนิท จักขุ ร่างกาย เจตสิกธรรม กระแสแห่งสัมปชัญญะ สิ่งเหล่านี้ทั้งหมดล้วนแต่เป็นอุปกรณ์เครื่องอาศัยของตัวตนทั้งสิ้น ตัวตนเป็นรากฐานแห่งความตื่น ความหลับ และความผัน แต่ถึงแม้ว่าตัวตนจะเป็นรากฐานของสิ่งเหล่านี้ มันก็อยู่เหนือสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด ตัวตนเป็นสิ่งสากล และเป็นสิ่งที่มีลักษณะเป็นทั้ง อันตรภาพ (immanent) และ อดูตรภาพ (transcendent) จักรภาพทั้งหมดดำรงอยู่ และเคลื่อนไหวอยู่ภายในสิ่งที่ตัวตนดังกล่าวนี้ ตัวตนเป็นอมฤตปรากฏได้โดยตนเอง เป็นสิ่งที่อยู่เหนือความสงสัย และการปฏิเสธ แต่เป็นสิ่งที่ทำให้ความสงสัย และการปฏิเสธเป็นไปไม่ได้ มันเป็นผู้รู้ที่ไม่มีวันจะถูกรู้ และเป็นสิ่งที่ทำให้ความรู้เป็นได้ มีได้ สิ่งดังกล่าวมานี้เรียกว่า ตัวตน หรืออาตมัน หรือพรหมัน

ธรรมชาติของอาตมัน ในฉานโทคยอุปนิษัท ได้กล่าวถึงตัวตน (อาตมัน) ไว้ว่า ตัวตนเป็นอิสระจากบาป จากความชรา จากความตาย และความเศร้า จากความหิว และความกระหาย ไม่ต้องการสิ่งใด นอกจากสิ่งที่ควรจะต้องการ ไม่มีความคิด หรือจินตนาการอะไร นอกจากสิ่งที่ถูกที่ควร เป็นสิ่งที่เราต้องพยายามทำความเข้าใจ

เข้าใจ เป็นปัญหาสำคัญซึ่งปรากฏขึ้นในเปลี่ยนแปลง เป็นลักษณะทั่วไปในขั้นต้น ผืน หลับ ตาย เกิดใหม่ และการปลดปล่อย

ในพุทธทฤษฎีอุปนิษัท ยาชญวาลกยะกล่าวว่า ตัวตน ซึ่งเป็นผู้รู้สูงสุดนั้นไม่อาจจะเปลี่ยน หรือกลับกลายเป็นสิ่งที่ถูกรู้ได้เลย เพราะตัวมันเองนั้นเป็นผู้รู้ และตัวตนของมนุษย์มีอยู่ในตัวของตัวเอง ไม่มีอยู่ในตัวของผู้อื่น เป็นบุคคลที่สามารถมองเห็น แต่ไม่ใช่วัตถุที่จะมองเห็นได้

ในมณฑกอุปนิษัทมีข้อความที่กล่าวถึงตัวตนไว้ว่า “มันมีไฟเป็นศีรษะ มีพระอาทิตย์ พระจันทร์เป็นดวงตา มีส่วนทั้งสี่แห่งท้องฟ้าเป็นหู มีพระเวทเป็นคำพูด มีลมเป็นหายใจ มีสากลจักรวาลเป็นหัวใจ เพราะว่ามันเป็นตัวตนที่สถิตอยู่ในสรรพสิ่ง”

ในมาณพกอุปนิษัทมีกล่าวถึงอาตมันไว้ว่า ตัวตนในภาวะที่ตื่นอยู่ บันเทิงกับวัตถุที่มีรูปร่าง และมีสัมพัชฌญะต่อโลกภายนอก ตัวตนในภาวะอย่างนี้เรียกว่า วิสวะ ในภาวะแห่งความผืนมันบันเทิงกับสิ่งที่ละเอียดอ่อน และมีสัมพัชฌญะต่อโลกภายใน มันสร้างมโนภาพเกี่ยวกับวัตถุที่มันรับรู้ขึ้นมาเอง ตัวตนในขั้นนี้เรียกว่า ไตซัส ในภาวะของการนอนหลับสนิทที่ปราศจากนิมิตผืนมันไม่มีสิ่งที่ตัวตนรับรู้ไม่ว่าจะหายาบ หรือ ประณีต ฉะนั้นจึงไม่มีตัวผู้รู้ อาตมันในขั้นนี้มีอยู่เหนือทั้งสองอย่าง และเรียกว่า ปราชญะ ในเวลานอนหลับสนิทนั้น เราไม่มีความรู้สึกเจ็บปวด หรือความรู้สึกใด ๆ ทั้งสิ้น ในภาวะอย่างนี้เราได้รับเงาแห่งความสุขสูงสุดที่เรียกว่าเงานี้ก็เพราะว่าในขณะที่นอนหลับสนิทเราไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับความสุขสูงสุดเช่นนั้นโดยตรง อีกอย่างหนึ่งเมื่อยังไม่บรรลุมกษะ อภิยาซึ่งเป็นสิ่งปิดบังให้เห็นความจริงก็ยังคงมีอยู่ เป็นแต่ว่าในขณะที่นอนหลับสนิทนั้นมันมีอยู่ในลักษณะแอบแฝง คือ ไม่ปรากฏตัวออกมาอย่างเช่นในเวลาที่ไม่ได้นอนหลับ เมื่ออภิยา และอัมพัชฌญะยังคงมีอยู่ สถานะที่สูงขึ้นไป หรือสถานะสูงสุดแห่งความหลุดพ้นก็ยังคงเป็นสิ่งจำเป็นอยู่ สถานะสูงสุดที่อยู่เหนือสถานะแห่งการนอนหลับสนิทนี้ เป็นสถานะอันแท้จริงแห่งมกษะเป็นสถานะแห่งสัมพัชฌญะบริสุทธิ์ เมื่อถึงสถานะนี้สภาพแห่งผู้รู้และสิ่งที่ถูกรู้ก็จะไม่มีเช่นเดียวกับสถานะแห่งการหลับสนิท แต่ต่างจากสถานะแห่งการหลับสนิทตรงที่ ณ สถานะนี้ตัวตน หรืออาตมันได้เสวยความสุขอันสมบูรณ์ เป็นสถานะที่ปราศจากอภิยาเพราะเมื่อถึงสถานะแห่งมกษะนี้ บรรดาอภิยาที่ทำให้ไม่สามารถรู้แจ้งความจริงก็สลายตัวไปจนหมดสิ้นตัวตนในสถานะสูงสุดนี้เป็นตัวตนที่แท้จริง และตัวตนอันนี้เองที่เป็นปฐมเหตุแห่งความเป็นของสรรพสิ่ง และเป็นพื้นฐานแห่งความรู้ทั้งปวง ตัวตนในภาวะอย่างนี้ไม่อาจใช้คำพูดอธิบาย หรือพรรณนาถึงลักษณะที่แท้จริงของมันได้ เพราะคำพูดใช้พรรณนา หรืออธิบายได้ก็เฉพาะสิ่งอันเป็นโลกียะเท่านั้น ส่วนสิ่งที่ เป็นโลกุตระเป็นสิ่งที่อยู่เหนือคำพูด ตัวตนในขั้นโลกุตระนี้จะรู้ได้ก็ด้วยการประจักษ์โดยตรงด้วยญาณทัสนะเท่านั้น ตัวตนขั้นนี้มีชื่อ เรียกว่า ตูรียะ แปลว่า ตัวตนที่สี่ หรือ อมาตรา คือ สิ่งที่ไม่ได้มัน เป็นสิ่งที่สงบสงัด เป็นเอก สุขสันต์ เป็นสัมพัชฌญะบริสุทธิ์ เป็นมูลการณะแห่งการตื่น การผืน และการหลับสนิท มันสำแดงตนให้ปรากฏในสถานะทั้ง 3 ประการนี้ โดยที่ตัวของมันเองอยู่เหนือสิ่งทั้ง 3 นั้น

ในกรูอุปนิษัท กล่าวถึงอาตมันในฐานะที่เป็นอันติมสัจจะโดยอุปมาเปรียบเทียบไว้ว่า สิ่งที่ถูกรับรู้เป็นถนน ร่างกายเป็นรถ ประสาทรับสัมผัสทุกอย่างเป็นม้า จิตเป็นบังเหียน ปัญญาเป็นนายสารถิ วิญญาน (ego) เป็นตัวผู้เสวยอารมณ์ (อัตตาเป็นผู้ผลิตเพลิน) ส่วนอาตมันเป็นผู้บัญชาการที่นั่งไปในรถ ประสาททั้งหลายเปรียบได้กับม้าที่ดี หรือเลว นอกจากนี้กรูอุปนิษัทยังได้กล่าวต่อไปว่า ประสาทสูงกว่าวัตถุ (ประสาท

รับสัมผัสเป็นสิ่งที่สูงกว่าสิ่งที่มันรับรู้) จิตสูงกว่าประสาทรับสัมผัส ปัญญาสูงกว่าจิต เหตุผล (มัต) อัน ประณีตละเอียดอ่อนสูงกว่าปัญญา สิ่งอันไม่สำแดงตน (ego) หรือปฐมธาตุ (อวะยักตะ) สูงกว่าเหตุผลอัน ประณีต ส่วนบุรุษ หรือปุรุษะซึ่งได้แก่ อาตมันสูงกว่าสิ่งอันไม่สำแดงตน ปุรุษะเป็นสิ่งที่สูงสุด และไม่มีอะไรอีก ที่จะสูงส่งยิ่งไปกว่าปุรุษะ ซึ่งเป็นที่สิ้นสุดและเป็นความแท้จริงอันติมะ บรรดาวัตถุที่ประสาทสัมผัสรับรู้ตัว ประสาทสัมผัสเอง จิต ปัญญา และเหตุผลล้วนแต่มีอยู่เพื่ออาตมัน และรับใช้อาตมันทั้งสิ้น อาตมันเป็นสิ่ง สถิตอยู่ในสิ่งเหล่านี้ และทำให้สิ่งเหล่านี้ดำรงอยู่อย่างมีความหมาย แต่กระนั้นสิ่งเหล่านี้ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งเดียวกับ อาตมัน เพราะว่าตัวอาตมันคือสิ่งที่อยู่เหนือความเป็นไปของสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด

หากจะสรุปเรื่องอาตมันในทัศนะของอุปนิษัตทั้งหลายก็มีความว่า อาตมัน หรือตัวตนที่แท้จริงนั้นเป็น สิ่งสากลยิ่งใหญ่ และสูงสุด เอกภพทั้งเส้นดำรงอยู่ และเคลื่อนไหวในอาตมัน และทุกสิ่งทุกอย่างอย่างเป็นอยู่ เคลื่อนไหว และดำรงอยู่ได้ด้วยตัวตน หรืออาตมัน อาตมัน คือ อันติมะสัจจะ

6. คำสอนเรื่องพรหมันในคัมภีร์อุปนิษัต

สิ่งแท้จริงสูงสุด หรืออันติมสัจจะที่เรียกว่า “อาตมัน” นี้ ถ้ามองจากทรรศนะแห่งวัฏวิสัยหรือใน ฐานะเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ก็มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พรหมัน” (เรื่องเดียวกัน, หน้า 45) คำว่า พรหมันมาจาก “พรห” ธาตุ มีความหมายว่า ความงอกงาม ความเจริญเติบโต หรือวิวัฒน์ เดิมทีเดียวคำว่า พรหมัน หมายถึง การบูชา ยัญ หรือยัญพิธี การสวดอันวอน ต่อมาความหมายเปลี่ยนเป็น หมายถึง ผู้สวดสรรเสริญเทพเจ้า ซึ่ง ความหมายได้เปลี่ยนมาตามลำดับ ดังต่อไปนี้

- 1) ในฤคเวท พรหมัน หมายถึง ความรู้อันศักดิ์สิทธิ์ ถ้อยคำอันเป็นสิ่งวิเศษ
- 2) ในคัมภีร์อุปนิษัต พรหมัน หมายถึง ความงอกงาม ความเจริญเติบโต ความก้าวหน้า
- 3) พรหมัน หมายถึง ความแท้จริงอันติมะ (Ultimate Reality) หรือองค์สมบูรณ์ (The Absolute)
- 4) พรหมัน หมายถึง ความแท้จริงอันติมะที่รู้แจ้งโลก แต่อาตมัน หมายถึง ความแท้จริงอันติมะที่รู้ใน ตัวเราเอง
- 5) พรหมัน หมายถึง สิ่งแท้จริงสูงสุด หรืออันติมสัจจะ ซึ่งได้วิวัฒน์ มาเป็นโลก และสรรพสิ่งในโลก ดังนั้น พรหมันตามความหมายในปัจจุบัน หมายถึง สิ่งซึ่งเป็นมูลการณ์ของสรรพสิ่ง

ในฉานโทคยอุปนิษัตได้กล่าวถึงพรหมันไว้ด้วยคำว่า “ตัชชลาณ” มีความหมายว่า สิ่งนั้น (ตต) เป็นที่ เกิดขึ้นของโลก (ชะ) เป็นที่กลับคืนสู่แห่งโลก (ละ) เป็นที่อิงอาศัย และดำรงอยู่ของโลก (อนะ)

ในไตตติรียอุปนิษัตก็นิยามคำว่า พรหมัน ไว้ว่า “สิ่งซึ่งเป็นที่เกิดขึ้นแห่งสรรพสิ่ง เป็นที่อิงอาศัยแห่ง สรรพสิ่ง และเป็นที่ยึดมั่นแห่งสรรพสิ่ง”

การวิวัฒน์แห่งธาตุต่าง ๆ ตามที่กล่าวไว้ในอุปนิษัตดำเนินไปโดยลำดับดังนี้ คือ พรหมเป็นปฐมเหตุให้ เกิดอากาศ (ether) จากอากาศเกิดมีลม จากลมเกิดมีไฟ จากไฟเกิดมีน้ำ จากน้ำเกิดมีดิน และจากดินเกิดพืช พันธุ์ต่าง ๆ ทฤษฎีวิวัฒนาการอีกทฤษฎีหนึ่งของอุปนิษัตนั้นมิกกล่าวไว้ในทฤษฎีเปลือก หรือเครื่องห่อ (โกศะ) ซึ่งไตตติรียอุปนิษัตกล่าวว่าอาตมันซ่อนอยู่ในโกศะ นั้นหมายความว่า เป็นสิ่งที่มองเห็นได้ยาก เพราะมีเครื่อง

ปิดบังตาเราไว้ และทำให้เข้าใจผิดไปว่ามัน คือ ร่างกายบ้าง อินทรีย์บ้าง มนัสบ้าง ฉะนั้นถ้าจะให้เห็นตัว อาตมันจะต้องปิดเครื่องปกปิดที่เรียกว่า โกศะ 5 อย่าง ได้แก่

1) อันนมาย สำเร็จมาจากอาหาร เครื่องปกปิด คือ ข้าวและน้ำ ได้แก่ ส่วนของร่างกาย มีกระดูก เนื้อหนังมังสา ที่เจริญเติบโตขึ้นมาจากข้าว และน้ำนี้เอง หรือเป็นวัตถุ ไม่มีความรู้ ร่างกายดำรงอยู่ด้วยชีวะ ส่วนนี้จัดเป็นส่วนที่ต่ำที่สุด และเป็นเครื่องปกปิดอาตมันชั้นแรก ถ้าไม่เปิดออก เราจะเข้าใจผิดว่า อาตมัน คือ ร่างกาย แต่ที่จริงร่างกายไม่ใช่อาตมัน แต่มีขึ้นเพื่ออาตมัน และโดยอาตมัน

2) ปราณมาย สำเร็จเป็นสิ่งมีชีวิต และลมปราณ เครื่องปกปิด คือ ลมหายใจ ได้แก่ ชีวิตแม้ว่าชีวิตจะทำให้ร่างกายเคลื่อนไหวได้ แต่ความมีชีวิตอาจตั้งอยู่ชั่วระยะหนึ่งแล้วดับไป ฉะนั้นชีวิตจึงไม่ใช่อาตมัน เพราะอาตมันเป็นอมตภาวะ ร่างกายล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต แต่ปรากฏเป็นสิ่งมีชีวิต เพราะส่วนนี้ สิ่งที่ไม่มีชีวิต (อนินทรีย์) วิวัฒนาการมาเป็นสิ่งมีชีวิต (อินทรีย์) ในภาคชีวะเริ่มต้น จากการเป็นชีวิตพืชก่อน ต่อมาเป็นชีวิตของสัตว์ ชีวิตนี้ครอบคลุมเอกภพ และผูกพันมนุษย์ไว้กับสิ่งทั้งหลาย ชีวิตจะสมบูรณ์ขึ้นได้ก็ต่อเมื่อความรู้เกิดขึ้น เราต้องเปิดเครื่องปกปิด คือ ชีวิตอีกชั้นหนึ่ง และก้าวต่อไปเพื่อดูตัวอาตมัน

3) มโนมาย ส่วนที่สำเร็จมาจากจิต เป็นภาคของจิต (จิตภาค) เครื่องปกปิด คือ มโน หรือมนัส ซึ่งทำหน้าที่รู้สึกต่ออารมณ์ มนัสเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทางความคิด หรือกระบวนการให้มีการรับรู้อารมณ์ เป็นเพียงเครื่องมือของอาตมันชนิดหนึ่งซึ่งอยู่ใกล้อาตมันมากเข้าไปแล้ว แต่เป็นเครื่องมือชั้นต่ำที่สามัญสำหรับคน และสัตว์ ชีวะส่วนนี้มีอยู่แม้ในสัตว์ชั้นต่ำ เช่น ที่ปรากฏเป็นสัญชาตญาณ เป็นความคิดทบทวน มนุษย์มีสัญชาตญาณ และความคิดทบทวนเหมือนกันทั้ง 2 อย่างนี้มีความสำคัญในความหมายของมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง ขอให้เปิดเครื่องปกปิดนี้ออกแล้วมองข้ามไปอีกชั้นหนึ่ง

4) วิญญานมาย หรือสัมปชัญญะ เครื่องปกปิด คือ วิญญาน ได้แก่ ความรู้สึกนึกคิดที่ประกอบด้วยเหตุผล เป็นความคิดชั้นสูง ชีวะที่สำเร็จเป็นวิญญาน คือ เหตุผล คือ ส่วนที่รู้จักคิด มีเหตุผล การที่มนุษย์แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานก็เพราะวิญญานนี้เอง เครื่องปกปิดชั้นนี้อยู่ใกล้กับอาตมันมากเข้าไปอีก แต่เป็นเพียงเหตุผล ไม่ใช่ตัวอาตมันแท้ ฉะนั้นจึงขอให้เปิดเครื่องปกปิดนี้ทิ้งไป แล้วก้าวต่อไปอีกชั้นหนึ่ง

5) อานันทมัย หรือนิรามิสสุข ส่วนที่สำเร็จเป็นความสุข เครื่องปกปิด คือ ความสุข หมายความว่า ถ้าผู้ใดเปิดเครื่องปกปิดมาแต่ละชั้น ๆ และมองเห็นตามความเป็นจริงมาแต่ละชั้น ๆ ก็จะมาถึงชั้นสุดท้าย คือ ความสุข แล้วจะพบตัวอาตมันนอนอยู่ที่นั่น แต่มิได้หมายความว่า อาตมันอยู่เฉพาะในส่วนนี้เท่านั้น แท้จริงอยู่ทั่วไปทุกชั้น แพร่อยู่ทั่วไป แต่เรามองไม่เห็น กลับมองเห็นอย่างอื่นไป เป็นชีวะระดับคัมภีรภาพ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุด ถือเอาพรหมเป็นอันติมะสัจจะ อันติมะสัจจะแฝงอยู่เบื้องหลังของสรรพสิ่ง เป็นเหตุให้ชีวะระดับต่ำได้วิวัฒนาการเข้าถึงระดับสูง ซึ่งมีการสืบทอดเนื่องกันเป็นชั้น ๆ จึงมีคำกล่าวว่า “วัตถุไม่ดับสูญในชีวิต ชีวิตไม่ดับสูญในจิต จิตไม่ดับสูญในเหตุผล เหตุผลไม่ดับสูญในพรหม พรหมปกคลุมจากสูงลงไปถึงต่ำ ทำหน้าที่ควบคุมอยู่ภายในสิ่งทั้งปวง เป็นอาตมันของสรรพสิ่ง ดังนั้นสรรพสิ่งบรรจุอยู่ในพรหมทั้งสิ้น สิ่งต่าง ๆ ทั้งปวงเท่ากับเป็นเรือนร่างของพรหม พรหมเป็นตัวตนที่แท้จริงของทุกสิ่ง พรหมเป็นศูนย์กลางของชีวาตมัน ให้กำเนิดทั้งอาตมัน และไม่ใช่อาตมัน ในขั้นนี้ไม่มีทั้งทวิภาพ (duality) ของจิต และวัตถุ และทั้งพหุภาพ (plurality) ของสรรพสิ่งคงมีแต่เอกภาพหรือความเป็นหนึ่ง (unity) อันไม่มีเปลี่ยนแปลง ภาวะแห่งอานันทมัยนี้ก็คือ

ภาวะแห่งพรหมนั้นนั่นเอง พรหมเป็นสิ่งที่อยู่เหนือสรรพสิ่ง แต่ในเวลาเดียวกันก็เป็นมูลการณะของทุก ๆ สิ่ง ทุกสิ่งเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับสูญไปในสิ่งที่เรียกว่าพรหมนี้ สสารทั้งปวงเป็นร่างกายของพรหม และชีวามัน หรืออาตมันย่อยทั้งหมดก็อยู่ในฐานะเป็นร่างกายของพรหมเช่นกัน ส่วนพรหมเป็นวิญญานซึ่งมีลักษณะเป็นทั้งอุตรภาพ (transcendent) และอันตรภาพ (immanent) คือ ทั้งอยู่เหนือสิ่งทั้งปวง และเป็นสารัตถะอยู่ภายในของสิ่งทั้งปวง

ในคัมภีร์อุปนิษัทได้อธิบายลักษณะของพรหมไว้ 2 ลักษณะ คือ (เรื่องเดียวกัน, หน้า 46)

1. สคฺณพรหมัน เป็นพรหมันในแง่โลกียะ (cosmic) ได้แก่ พรหมที่เป็นมูลฐาน หรือเป็นปฐมเหตุของโลก หรือปรากฏการณ์ คือ สรรพสิ่งเกิดจากพรหม ธรรมชาติเปรียบเหมือนร่างกายของพรหม พรหมเป็นวิญญานของธรรมชาติ พรหมประมวลสรรพสิ่งเข้าด้วยกัน ที่กล่าวว่า พรหมเป็นมูลเหตุของปรากฏการณ์ คือ เป็นพระเจ้าในศาสนาที่มนุษย์บูชาบวงสรวงกัน เนื่องจากมีมายาเข้ามาเกี่ยวข้อง พรหมจึงลดระดับจากองค์สมบูรณ์ลงมา พรหมที่มีคุณลักษณะ และมีส่วนประกอบคือ มายานั้น อาจเรียกชื่ออีกชื่อหนึ่งคือ พระอิศวร ซึ่งเป็นพระเจ้าผู้สร้าง ผู้รักษา และผู้ทำลาย และเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อปรพรหม หรือพรหมชั้นต่ำ ตรงกับพระเจ้าที่เป็นบุคคล ในแง่นี้พรหมันเป็นสิ่งที่ประกอบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่ดีทั้งปวง (สคฺณะ) และถึงพร้อมด้วยคุณวิเศษทุกอย่าง (สฺวิเศษะ) พรหมันในลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า อปรพรหม หรืออิศวร ซึ่งเป็นภาคบุคคลาธิษฐานของสิ่งสมบูรณ์เป็นพระเจ้าที่มีตัวตน หรือรูปร่างอย่างมนุษย์

2. นิรคฺณพรหมัน เป็นพรหมันในแง่โลกุตระ (a cosmic) ในแง่นี้พรหมันก็คือ สิ่งสมบูรณ์ที่ปราศจากคุณลักษณะทุกอย่าง (นิรคฺณะ) ปราศจากคุณวิเศษทั้งปวง (นิรวิเศษะ) และไม่อาจใช้คำพูด หรือภาษาพูดบรรยายได้ (อนิรวจนียะ) พรหมันในแง่นี้มีชื่อเรียกว่า ปรพรหม เป็นภาคธรรมาธิษฐานของพระเป็นเจ้า ซึ่งได้แก่ สิ่งสมบูรณ์เอง บรรดาสสาร หรือวัตถุ ชีวามัน และอปรพรหม หรืออิศวรล้วนแต่เป็นการสำแดงให้ปรากฏของพรหมัน หรือสิ่งสมบูรณ์ทั้งสิ้น ได้แก่ ความแท้จริงอันติมะ องค์สมบูรณ์ ความเป็นสรรพสิ่ง ความเป็นสัพพัญญู ความเป็นสิ่งบริสุทธิ์อย่างแท้จริง มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่ง คือ ปรพรหม หรือพรหมชั้นสูง

พรหมันทั้ง 2 ลักษณะนี้ มีอาจแยกออกจากกันโดยเด็ดขาดได้ ที่แยกออกให้เห็นเป็น 2 ลักษณะ ก็เพราะมองคนละด้าน นิรคฺณพรหมัน เป็นรากฐานของสคฺณพรหมัน หรือพระเจ้า ซึ่งมีลักษณะแผ่กระจายครอบคลุมจักรวาลโดยมายา

7. แนวคิดเรื่องมายาหรืออภิปรัชญา

มายา เป็นความคิดทางอภิปรัชญา ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปจากนักปรัชญาอินเดียว่าเป็นการอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ และความจริงคำว่า “มายา” มีความหมายหลากหลาย ซึ่งมีการวิวัฒนาการจากความหมายเดิมมาเรื่อย ๆ ซึ่งก็มีความหมายคล้ายคลึง และแตกต่างกันไปตามตามแนวความคิดของตน ดังต่อไปนี้

มายา อาจหมายถึง ความลวงตาทั้งหลายในจักรวาล เป็นอำนาจ (ศักดิ์) ของพระเจ้า เป็นเหตุ เป็นสิ่งที่รับรู้ได้ในโลก เป็นประภคติ (ธรรมชาติ) เป็นความวิเศษ

ในอุคเวทกล่าวว่า “โดยมายาพระอินทร์จึงเปลี่ยนรูปร่างไปได้หลายลักษณะ” คือ พระอินทร์เปลี่ยนรูปไปหลายรูป โดยใช้มายาในรูปร่าง ถ้าหากไม่มีมายาเข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว ความคิดในเรื่องอาตมัน ความแท้จริงอันติมะ ความไม่จริงทางประสบการณ์ทางโลก ซึ่งแยกออกจากอาตมัน และความเป็นหน่วยเดียวกันของปรากฏการณ์ที่อภิปรายในคัมภีร์อุปนิษัทก็จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ในคัมภีร์อุคเวท คำว่า “มายา” อาจหมายถึง อำนาจพิเศษนอกเหนือธรรมชาติ หรือความฉลาดแกมโกง อำนาจ หรือความตั้งใจที่ลึกลับ

ในคัมภีร์อุปนิษัท คำว่า “มายา” พบเป็นครั้งแรกในคัมภีร์ศเวตาสเวตระ กล่าวไว้ว่า พระเจ้าเป็นมายิน แปลว่า ผู้มีมายา หมายถึง ผู้มีอำนาจในการสร้างสรรค์ หรือเนรมิตสรรพสิ่งขึ้นได้ตามจุดประสงค์ คำว่า “มายา” ในที่นี้มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับที่ใช้ในคัมภีร์อุคเวท คือ หมายถึง ทิพย์อำนาจ กล่าวกันว่า พระอินทร์ทรงจำแลงองค์ให้มีรูปร่างต่าง ๆ ได้ก็โดยการอาศัยมายา ในคัมภีร์อุปนิษัทมายาเป็นอำนาจของอิศวร อิศวรผู้เป็นเทพที่ยิ่งใหญ่ทรงดลบันดาลให้โลกเกิดมีขึ้นก็ด้วยอำนาจของมายา และทรงสร้างมนุษย์ขึ้นมาด้วยธาตุของโลก แล้วทรงหายใจให้ชีวิตมันเข้าไปอาศัยอยู่ในร่างกายของมนุษย์ มายาทำให้มีร่างกายเกิดขึ้นมาได้จากสิ่งที่ไม่รูปร่าง บางเวลามายา หมายถึง ประภคติ ซึ่งเป็นวัตถุธาตุที่พระเจ้าทรงนำมาสร้างสรรค์สรรพสิ่งขึ้นมา ในแง่ที่เป็นประภคติ มายา หมายถึง ตอนที่พระเจ้าที่ได้นามว่า หิรัณยครรภ หรือพรหมทรงเต้นรำอย่างรื่นเริงสำราญ และจากการเต้นรำของพระองค์นี้เองโลกก็ได้เกิดขึ้น พระเจ้าปางเต้นรำได้กลายมาเป็นปางหนึ่ง เรียกว่า “นาฏราชา”

มายา มองในแง่ของชีวิตมัน มีชื่อเรียกว่า “อวิทยา” คือ ความไม่รู้ อวิทยานี้เองที่เป็นเหมือนม่านคอยปิดบังมิให้ชีวิตมันไม่รู้จักความจริงว่าตนเองเป็นสิ่งเดียวกับองค์สมบูรณ์ คือ พรหมนั้น ด้วยเหตุนี้ อวิทยา (มายา) นี่จึงเป็นสาเหตุให้ชีวิตมันต้องติดข้อง หรือเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ขณะที่เวียนว่ายตายเกิดนั้น ชีวิตมันก็ประกอบกรรมดี กรรมชั่ว เมื่อทำกรรมแล้วก็ได้รับผลของกรรม (วิบากกรรม) คือ ความสุข ความทุกข์ หมุนเวียนกันไป เมื่อใดที่ชีวิตมันสามารถทำลายอวิทยาเสียได้เมื่อนั้นชีวิตมันก็จะหลุดพ้นจากพันธนาการทั้งปวง แล้วคืนสู่สภาวะที่แท้จริงของตนอันเป็นสภาพอย่างเดียวกันกับพรหมนั้น การหลุดพ้นนี้เรียกว่า สภาวะแห่งโมกษะ

ในคัมภีร์พหูพทธารณยกะอุปนิษัท ยัชณาวัลกยะได้บรรยายไว้ว่า ความรู้เรื่องปรากฏการณ์ของตัวตนที่เราได้เป็นเพียงลักษณะด้านหนึ่งของอาตมันเท่านั้น เป็นความจริงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่ง เนื่องจากความไม่รู้ทำให้เราเข้าใจผิดว่าเป็นอิสระจากอาตมันว่า “มายา” ครั้นนานเข้าก็เพิ่มความหมายมากขึ้น และเป็นอิสระมากขึ้นเรื่อย ๆ มายามีความหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับปรัชญา เช่น มฤคมายา คือ เนื้อทรายที่ลวงตา หมายถึง คนเจ้าเล่ห์ใช้เล่ห์เหลี่ยมของตนหาเงินโดยใช้มายา อมายะยา หมายถึง ปราศจากมายา คือ ชื่อสัตย์

8. กฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่

กฎแห่งกรรม และการเกิดใหม่ เป็นแนวความคิดที่สำคัญมากของปรัชญาฮินดู ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง ยกเว้นปรัชญาประเภทวัตถุนิยมของฮินดู เช่น ลัทธิจารวาก ปรัชญาของอชิตะเกสกัมพล และปรัชญาของปุกะกัจจายนะ เป็นต้น การยอมรับเรื่องกฎแห่งกรรมตามแนวความคิดเช่นนี้อาจถือได้ว่า

เป็นลักษณะสำคัญทางวิญญาณของปรัชญาอินเดีย แต่แนวความคิดเรื่องกฎแห่งกรรม และการเกิดใหม่ของปรัชญาอินเดียนั้นมีทั้งคล้ายคลึง และแตกต่างกันไป ซึ่งหลักการตัดสิน หรือกฎเกณฑ์ในเรื่องของกรรม (การกระทำ) ว่ากรรมดี กรรมชั่ว นั้นแตกต่างกัน ความหมายของคำว่า “กรรมดี” ของปรัชญาสำนักหนึ่งอาจจะหมายถึง กรรมชั่วของปรัชญาสำนักอื่นก็ได้ ดังนั้น การที่มนุษย์จะต้องรับผลของกรรม (วิบากกรรม) จึงแตกต่างกัน และมีความหนักเบาไม่เท่ากัน อย่างไรก็ตามในที่นี้จะกล่าวถึงกฎแห่งกรรม และการเกิดใหม่โดยเน้นหนักเฉพาะแนวความคิดที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อุปนิษत्เท่านั้น

8.1 ความหมายของ “กฎแห่งกรรม”

ในคัมภีร์อุปนิษत् มีหลายอุปนิษत्ที่กล่าวถึงกฎแห่งกรรม และการเกิดใหม่ คำว่า “กรรม” มาจากรากศัพท์ว่า กฤ หมายถึงความว่า การกระทำ การกระทำนี้ หมายถึง การกระทำทุกอย่างโดยทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นการกระทำดี หรือไม่ดี ก็จัดเป็นกรรม หรือการกระทำทั้งสิ้น นักปราชญ์บางท่านกล่าวว่าคำว่า “กรรม” มาจากคำว่า ฤตะในคัมภีร์พระเวท หมายถึง ความเป็นระเบียบแห่งสรรพสิ่งในสากลจักรวาล หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึง ความเป็นระเบียบในธรรมชาติ

คำว่า “กฎแห่งกรรม” ในปรัชญาอินเดีย มีความหมาย 2 นัย คือ

1. กฎแห่งกรรม หมายถึง กฎแห่งธรรมชาติ หรือกฎแห่งเหตุผล ในธรรมชาติทุกสิ่งที่เกิดขึ้นจะต้องเป็นไปตามอำนาจเหตุปัจจัย การที่มันจะเกิดขึ้นมาเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ได้มันก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัยทำให้เกิด เมื่อเกิดมาแล้วมันดำรงอยู่ได้ก็เพราะมีเหตุปัจจัยทำให้มันดำรงอยู่และเมื่อมันเสื่อมสลายลงก็มีปัจจัยทำให้เสื่อมสลาย ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีรูปร่างก็อยู่ภายใต้อำนาจของเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นมาอย่างลอย ๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัย นี่คือกฎแห่งกรรมในความหมายกฎแห่งธรรมชาติ หรือกฎแห่งเหตุผล

2. กฎแห่งกรรม หมายถึง กฎแห่งศีลธรรม คือ กฎแห่งการกระทำของสิ่งมีชีวิต หรือในความหมายแคบ หมายถึง กฎที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ หลักการทั่วไปของกฎแห่งกรรมตามความหมายนี้มีว่า ทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ตามกฎทางศีลธรรมในคัมภีร์อุปนิษत् การประกอบพิธีบูชาญัตถิอว่าเป็นการประกอบกรรมดี (กุศลกรรม) นอกจากนี้กรรมดีคือการสร้าง หรือทำสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ งานสังคมสงเคราะห์ การบริจาคทาน หรือการช่วยเหลือผู้อื่น กรรมดี หรือกุศลกรรมดังกล่าวมานี้เป็นกรรมดีชั้นธรรมดา ส่วนกรรมดี หรือกุศลกรรมชั้นสูงสุด หรือชั้นอุกฤษฏ์นั้นคือ การบำเพ็ญตบะ หรือการบำเพ็ญเพียรแบบนักบวชเพื่อให้บรรลุโมกษะ

8.2 ทฤษฎีเกี่ยวกับการเกิดใหม่

เรื่องการเกิดใหม่ หากจะมีคำถามว่าตายแล้วอะไรไปเกิด คำตอบถ้าตอบตามทัศนะของปรัชญาอุปนิษत्ก็ตอบว่า “วิญญาณ หรืออาตมมันไปเกิด” เรื่องการเกิดใหม่ของอาตมมันนี้เป็นทฤษฎีเก่าแก่มากมานาน และอาจจะเป็นเรื่องที่สืบทอดมาจากพระเวทด้วย ในคัมภีร์อุปนิษत्กล่าวยืนยันเรื่องการเกิดใหม่ไว้อย่างชัดเจน โดยถือว่า การเกิดใหม่ของสัตว์เป็นเช่นเดียวกับการงอกขึ้นใหม่ของข้าวเปลือก เป็นทฤษฎีในเชิงเหตุผลนิยม การตาย และการเกิดใหม่สัมพันธ์กันอยู่ที่อาตมมัน เมื่อร่างกายแตกดับ ชีวตมมัน (อาตมมัน) ก็จะเคลื่อนออกจากร่างเก่าไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ เหมือนคนเปลี่ยนเสื้อผ้าชุดเก่าแล้วสวมใส่เสื้อผ้าชุดใหม่ อุปนิษत्กล่าวว่า ก่อนที่ชีวตมมันจะออกจากร่างเก่ามันจะต้องแสวงหาร่างใหม่ให้ได้ก่อน เมื่อพบร่างใหม่แล้วมันจึงทิ้งร่างเก่าไป แต่

ร่างใหม่ที่มีมันเข้าไปอาศัยอยู่นี้จะดี หรือชั่วมิได้ขึ้นอยู่กับร่างใหม่แต่ประการใด หากขึ้นอยู่กับชีวาตมันที่เคยอาศัยอยู่ในร่างเก่าทำกรรมดี หรือชั่วไว้ เมื่ออาศัยร่างใหม่ชีวาตมันก็มีผลของกรรมที่ทำได้แล้วติดตามด้วย พุทธทาร์ณยกะอุปนิษัตกกล่าวว่า อวัยวะทุกอย่างติดไปกับชีวาตมันที่ไปอาศัยอยู่ในร่างใหม่ผลแห่งการศึกษา หรือการเรียนรู้ และผลแห่งการกระทำย่อมติดตามไปกับชีวาตมันเช่นกัน

เจ้าแห่งกรรมนั้นคือ พระอิศวร ซึ่งอยู่ในฐานะเป็น อปรพรหม มีหน้าที่รักษาความยุติธรรม กฎแห่งกรรมมีว่า การที่บุคคลมีความทะยานอยาก ย่อมกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปด้วยเจตนาเพื่อสนองความทะยานอยากนั้น เขาทำอย่างใดผลก็ปรากฏอย่างนั้น ผลกรรมย่อมควบคุมภพหน้าของสัตว์อีกด้วย

ฉานโคทยะอุปนิษัทให้ทัศนะเกี่ยวกับการเกิดใหม่ไว้ว่า ชีวาตมันจะเกิดใหม่ได้ 2 ทางคือ ทางสว่าง หรือทางแห่งเทพ (เทวียน) และทางมืด หรือทางแห่งบิดร (ปิตฤยาน) ในทางสว่าง หรือทางแห่งเทพนั้นผู้ที่เข้าไปถึงได้ก็ด้วยการบำเพ็ญตะบะ เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงในพรหมัน หลังจากตายแล้วจึงจะสามารถดำเนินไปตามทางนี้ได้ซึ่งเป็นทางอันเกษม โดยผ่านอากาศ พระจันทร์ พระอาทิตย์ และสุดท้ายก็เข้าสู่โลกแห่งความเป็นเอกภาพกับพรหมัน ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ส่วนทางมืด หรือทางแห่งบิดรนั้น ผู้ที่จะดำเนินไปตามทางนี้ได้ก็คือ คนที่บำเพ็ญกุศลกรรม หรือกรรมดีดังกล่าวแล้ว เมื่อตายแล้วก็จะดำเนินไปตามทางมืดนี้ ซึ่งเป็นทางแห่งหมอกควัน เมื่ออยู่ในโลกแห่งบิดรระยะหนึ่งก็จะกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีกครั้งหรือลงมาสังสติดอยู่ในพิชพันธุ์ธัญญาหาร เมื่อมนุษย์บริโภคพิชพันธุ์ธัญญาหารเข้าสู่ร่างกายก็จะถือกำเนิดในร่างกายของมนุษย์ ถ้าผู้ที่ประกอบแต่กุศลกรรม หรือกรรมดีไว้ก็จะเกิดมาเป็นคนดี เช่น เกิดเป็นพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ (ไวยศย์) ส่วนผู้ที่ประกอบกรรมชั่ว หรืออกุศลกรรมไว้มาก เมื่อตายแล้วก็จะไปสู่ยมโลกเสวยความทุกข์ตามสภาพของกรรมที่ทำได้ เมื่อสิ้นกรรมในยมโลกแล้ว หากมาเกิดในโลกเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลต่ำ เช่น เกิดในตระกูลศูทร จันฑาล หรืออาจจะไปเกิดเป็นสัตว์ เช่น สุนัข หมูแมว แกะ แพะ เป็นต้น

ตามวิธีการที่ผู้รวบรวมอุปนิษัตกกล่าวไว้ว่า “จงถือเอาอุปนิษัทเป็นคัมภีร์ วางลูกธนูไว้บนคัมภีร์นี้ทำลูกธนูให้แหลมด้วยการเสียดสี แล้วใช้ความคิดยิงลูกธนู และสายธนูให้ตึง เล็งแล้วยิงตรงไปยังเป้าคือ พรหม โอม คือ คัมภีร์ อาตมัน คือ ลูกธนู”

ข้อความในเรื่องกฎแห่งกรรม และการเกิดใหม่นั้นแสดงถึงความเชื่อหลายด้าน เช่น ความเชื่อที่ว่า วิญญาณหาร่างในอนาคตก่อนที่จะผล่อจากร่างเดิม วิญญาณเป็นผู้สร้างสรรค์ในแง่ที่ว่า เป็นผู้สร้างร่างกาย ทุกครั้งที่เปลี่ยนร่างกาย วิญญาณจะยึดถือร่างใหม่นั้น ระดับการปรากฏของร่างกายมีความเกี่ยวพันและตัดสินโดยความรู้ (วิทยา) และการกระทำ (กรรม) ในร่างเดิม (ร่างเก่า)

9. การวิเคราะห์ปรัชญาอุปนิษัท

ปรัชญาอุปนิษัท ในภาพรวมแล้วจะเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับความรู้ คำสอนเรื่องอาตมัน พรหมัน และแนวคิดเรื่องมายาหรือวิทยา พร้อมทั้งเรื่องกฎแห่งกรรมและการเกิดใหม่ ดังนั้น ในที่นี้จึงสามารถแสดงการวิเคราะห์เป็นข้อ ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. ส่วนคำว่า อาตมัน อาจหมายความว่า “ลมปราณ” ภายหลังหมายถึง การแสดงออกของวิญญาณ หรืออตตของสิ่งที่มีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมายถึง อตตของมนุษย์ แต่นักปราชญ์ยุคโบราณค้นพบว่าทั้งพรหมัน และอาตมันคือสิ่งเดียวกัน

2. นักปราชญ์ในยุคอุปนิษัทให้ความหมายของคำว่า พรหมันกับอาตมันว่าคือสภาพความเป็นจริงอย่างเดียวกันซึ่งปรากฏออกมาให้เห็นในโลกที่สลับซับซ้อน อย่างไรก็ตามในตำราทุกเล่มของอุปนิษัทที่ความเห็นที่สอดคล้องกันอยู่ประการหนึ่งว่า พรหมันได้สร้างเอกภพขึ้นมาจากวัตถุ แต่เอกภพคือการสำแดงออกมาให้ปรากฏจากพรหม

3. ในคัมภีร์อุปนิษัทได้อธิบายในรายละเอียดเกี่ยวกับอาตมันไว้ว่า อาตมันเป็นจุดกำเนิดของอินทรีย ซึ่งอินทรียนี้เป็นส่วนประกอบของโลก ในฉานโทคยะกล่าวว่ามีอยู่ 3 ธาตุ คือ ไฟ น้ำ และดิน ได้มาจากพรหม ในไตตติรียะกล่าวว่ามีอยู่ 5 ธาตุ คือ อีเธอร์ (อากาศ) ลม (พายุ) ไฟ (อัคนี) น้ำ (อปะ) และดิน (ปฐพี) ทั้งหมดนี้วิวัฒนาการมาจากอาตมัน

4. เราสามารถมองความแท้จริงอันติมะได้ 2 ด้าน คือ ด้านจักรวาล อันได้แก่ พรหมัน และด้านแม่บททางจิต ได้แก่ อาตมัน หรือเรียกว่า การมองความแท้จริงอันติมะอย่างเดียวกันแต่ละคนแต่ละด้าน นอกตัวเราคือ พรหมัน และด้านในตัวเราคือ อาตมัน ทั้ง 2 อย่างเป็นไวพจน์ของกันและกัน ที่แท้จริงมีความหมายเหมือนกัน นั่นคือ พรหมันก็คืออาตมัน เพราะผู้ที่ได้เห็น รู้ว่าอาตมัน ก็คือ ผู้ที่ได้ชื่อว่าได้เห็น และรู้จักพรหม ที่เรามองเห็นสิ่งอันติมะทั้งสองนี้แตกต่างกันออกไปก็เพราะเรามอง หรือพิจารณากันคนละด้าน คือ เมื่อพิจารณาความจริงแบบอัตวิสัย (Subjective) เรียกความจริงนั้นว่า “อาตมัน” ถ้าพิจารณาความจริงแบบปรวิสัย (Objective) เรียกความจริงนั้นว่า “พรหมัน หรือ พรหม”

5. ข้อแตกต่างในเรื่องความคิดของพรหมัน มีลักษณะเช่นเดียวกันกับข้อแตกต่างทางแนวความคิดในเรื่องอาตมัน ขั้นตอนการตื่น ผัน หลับ และความคิดในเรื่องของ “ตัวตน” แสดงให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจน ในระยะหลังของเวทานตะ และให้คำตอบแก่ความคิดในเรื่องพรหมันต่าง ๆ พรหมันขั้นสูงสุดได้แก่ อานันตะ ก็คืออาตมัน ซึ่งบุคคลตระหนักถึงความจริงในระดับที่ 4 หรือระดับตฤยะ ซึ่งระดับนี้ทั้งตัวผู้อื่น และตัวเราเป็นหนึ่งเดียว

6. ความสัมพันธ์ระหว่างอาตมัน และพรหมัน (เรื่องเดียวกัน, หน้า 49)

ด้านในตัวเอง คือ อาตมัน

ด้านนอกตัวเอง คือ พรหมัน

1. ตัวตนที่มีร่างกาย (อิตะวะ)

1. จักรวาล (วิราต หรือไวศวานร)

2. ตัวตนที่เป็นแก่นของชีวิต (ไตชสะ)

2. วิญญาณของโลก (หิรัณยครรภ)

3. ตัวตนที่เป็นสติปัญญา (ปรัชญา)

3. สามัญสำนึกของตัวเอง (อิตวร)

4. ตัวตนที่เกิดขึ้นในใจเอง (ตฤยะ)

4. อานันตะ (พรหมัน)

7. ในอุปนิษัทมีคำพูดหรือข้อความสำคัญอยู่ประโยคหนึ่ง เรียกว่า มหาวากย์ แปลว่า คำพูดที่ยิ่งใหญ่ หรือสำคัญ ได้แก่ ข้อความว่า “อาตมันคือพรหมัน” คือ “ตต ตวม อสิ” แปลตามรูปศัพท์ว่า ท่านคือสิ่งนั้น แปลโดยความหมายว่า “อาตมันคือพรหมัน” จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า อาตมันย่อมเป็นอันหนึ่งอัน

เดียวกันกับอาตมอันสากล หรือพรหมัน หรือปรมาตมน์ พรหมัน หรือปรมาตมน์ซึ่งเป็นอันติมะสัจจะนั้นเป็นองค์สมบูรณ์ คำที่แสดงลักษณะของพรหมันมีอยู่ 3 คำ คือ

1) สัต หมายถึง ความมีอยู่ของพรหมัน คือ แสดงให้รู้ว่าพรหมันนั้นเป็นสิ่งที่อยู่จริงไม่ใช่ไม่มีอยู่ คำนี้แสดงถึงภววิสัย (Existence) ในคัมภีร์อุปนิษัทมีข้อความบางตอนได้กล่าวถึงกำเนิดของโลกว่า อันดับแรกเกิดเป็นไฟ ต่อจากนั้นเกิดเป็นน้ำ เป็นดิน และเกิดเป็นโลก ตามลำดับ กถาอุปนิษัทกล่าวว่าทุกสิ่งเกิดมาจากไฟ บางคัมภีร์กล่าวว่าเกิดมาจากอวกาศก่อน มีข้อที่น่าสังเกตเกี่ยวกับคำว่า “สัต” คือ ในขั้นแรกถือว่ามี “อสัต” และ “สัต” เกิดจากอสัต หรือเรียกว่า ภาวะ (ความมีอยู่) เกิดจากอภาวะ (ความไม่มีอยู่) หมายความว่า ความมีเกิดจากความไม่มี

2) จิต เป็นคำตอบที่ว่า พรหมันมีอยู่ในลักษณะอย่างไร? คือ การอธิบาย หรือบอกให้ทราบว่า พรหมันนั้นมีอยู่ในลักษณะที่เป็นจิตบริสุทธิ์ หรือสัมปชัญญะบริสุทธิ์

3) อานันทะ เป็นคำที่แสดงถึงคุณลักษณะของจิตบริสุทธิ์ หรือสัมปชัญญะบริสุทธิ์ว่า มีสภาพเป็นความสุข หรือความบันเทิงสูงสุดที่เรียกว่า “นิรามิสสุข” คำทั้งสาม คือ สัต จิต และอานันทะ จึงเป็นคำที่แสดงถึงภวลักษณะขององค์สมบูรณ์คือ พรหมัน

คัมภีร์อุปนิษัทได้กล่าวถึงเรื่องอาตมน์ไว้ในหลายลักษณะ คือ

1) แต่ละสัตว์มีอาตมน์อยู่หนึ่ง และรักอาตมน์นั้นอย่างยิ่ง รักยิ่งกว่าบุตรภรรยา และทรัพย์สมบัติใด ๆ ความรักที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่ตนเองเท่านั้น แต่อยู่ที่อาตมน์ในสรรพสัตว์ คนหนึ่งจะต้องรักคนอื่น ๆ ก็เพราะคนอื่น ๆ เหล่านั้นมีอาตมน์ ความรักอาตมน์เป็นสาเหตุให้รู้อาตมน์ และเป็นสาเหตุให้บรรลุอมฤตภาพด้วย

2) อาตมน์ยิ่งใหญ่เป็นปรมาตมสัจจะ เป็นปรพพรหมที่ครอบงำสรรพสิ่ง มีอยู่ในสรรพสิ่ง และสรรพสิ่งเป็นแกนของเอกภพ เป็นเหตุแห่งความเคลื่อนไหวของสสารทั้งปวง อาตมน์นั้นมีทั้งสร้างและไม่สร้างโลก เป็นทั้งบุคคลาธิษฐาน และธัมมาธิษฐาน

3) อาตมน์ หรือพรหมันนี้คือความรู้ที่บริสุทธิ์ ต่างจากความรู้ในเวลาฝัน และความรู้ทางกายินทรีย์ การรู้จักภาวะของตนเองอย่างชัดแจ้งเป็นความจริงที่สิ้นสุดประการหนึ่ง

4) ความสุขที่สูงสุดเข้าถึงได้ด้วย การรู้จักอาตมน์อย่างสมบูรณ์ ซึ่งต่างจากความสุขที่เกิดจากความรักสัตว์ และสรรพสิ่งในโลก อันเป็นความสุขชั่วคราว และเป็นความสุขที่มีขอบเขตจำกัด ที่เจือด้วยความทุกข์ ความโศกเศร้าอยู่ด้วยและตกอยู่ในกระแสแห่งความแก่ และความตาย

จากข้อความต่าง ๆ ที่กล่าวถึงเรื่องลักษณะของพรหมันและอาตมน์ ตามคำสอนของคัมภีร์อุปนิษัทนั้น แสดงให้เห็นว่า สิ่งที่ปรากฏมีอยู่ในโลกนี้ทั้งที่เป็นตัวตนคือ “อาตมน์” และสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน คือ “อนาตมน์” แต่เพื่อให้เราเข้าใจชัดเจนถึงความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่า องค์สมบูรณ์ (ตัวตนสากล) กับตัวตนย่อย จึงเรียกชื่อใหม่ กล่าวคือตัวตนสากลเรียกชื่อว่า “ปรมาตมน์” ส่วนตัวตนย่อยเรียกว่า “ชีวาตมน์” ปรมาตมน์ไม่ได้จำกัดด้วยสิ่งใด เป็นอิสระ ส่วนชีวาตมน์ (ตัวตนย่อย) นั้นถูกจำกัดด้วยร่างกาย มนุษย์ทุกคนมีชีวาตมน์เป็นแกนกลางของชีวิต ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลง และสลายในที่สุด ส่วนชีวาตมน์คงอยู่ในสภาพเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และไม่มีการสลายไปเหมือนร่างกาย ชีวาตมน์เป็นส่วนหนึ่งของปรมาตมน์ (อาตมน์สากล) เมื่อ

ร่างกายดับสลายลง (ตาย) ชีวามัน หรืออาตมันก็จะหาร่างใหม่เพื่ออาศัยอยู่ในฉานโทคะอุปนิษิตข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า ชีวามันเกิดจากการผสมของดิน น้ำ ลม ไฟ และส่วนหนึ่งของอาตมันสากล

การปฏิบัติเพื่อให้ชีวามันเข้าถึงปรมาตมันคือการเข้าถึงวิทยา โดยการกำจัดอวิชา (อวิชา) ให้หมดไป อวิชาเป็นสาเหตุให้ถือร่างกายว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับอาตมัน กระบวนการที่จะเข้าถึงวิทยา คือ สัมมากัมมันตะ หมายถึง การประพัตติพรหมจรรย์และการบำเพ็ญตบะ สัมมาสมาธิ หมายถึง การแยกจิตจากสิ่งที่รับรู้ด้วยอินทรีย์และสัมมาญาณ หมายถึง การรู้ชัดถึงอาตมัน และปรมาตมัน เป็นความรู้ในภาวะที่แท้จริง คือ เป็นความรู้ที่ไม่ปรากฏความแตกต่างระหว่างบุคคลกับเป้าหมาย ไม่มีความรู้ในเชิงทวิภาพหรือพหุภาพ (คือความรู้ที่เห็นเป็นสอง หรือความรู้ที่เห็นว่าเป็นสิ่งมากมาย) เหล่านี้คือกระบวนการเข้าถึงวิทยา ซึ่งมีลักษณะคล้ายกันในระบบปรัชญาต่าง ๆ ของอินเดีย

10. บทสรุป

คำสอนในคัมภีร์อุปนิษิตนั้นเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ปรากฏมีอยู่ในโลกนี้ทั้งที่เป็นตัวตนคือ “อาตมัน” และสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน คือ “อนาตมัน” ตัวตนสากลเรียกว่า “ปรมาตมัน” ส่วนตัวตนย่อยเรียกว่า “ชีวามัน” ปรมาตมันไม่ได้จำกัดด้วยสิ่งใด เป็นอิสระ ส่วนชีวามัน (ตัวตนย่อย) นั้นถูกจำกัดด้วยร่างกาย มนุษย์ทุกคนมีชีวามันเป็นแกนกลางของชีวิต ร่างกายมีการเปลี่ยนแปลง และสลายในที่สุด ชีวามันเป็นส่วนหนึ่งของปรมาตมัน (อาตมันสากล) ส่วนการปฏิบัติเพื่อให้ชีวามันเข้าถึงปรมาตมันคือการเข้าถึงวิทยา โดยการกำจัดอวิชา (อวิชา) ให้หมดไป อวิชาเป็นสาเหตุให้ถือร่างกายว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับอาตมัน กระบวนการที่จะเข้าถึงวิทยา คือ สัมมากัมมันตะ หมายถึง การประพัตติพรหมจรรย์และการบำเพ็ญตบะ สัมมาสมาธิ หมายถึง การแยกจิตจากสิ่งที่รับรู้ด้วยอินทรีย์และสัมมาญาณ หมายถึง การรู้ชัดถึงอาตมัน และปรมาตมัน เป็นความรู้ในภาวะที่แท้จริง คือ เป็นความรู้ที่ไม่ปรากฏความแตกต่างระหว่างบุคคลกับเป้าหมาย ไม่มีความรู้ในเชิงทวิภาพหรือพหุภาพ

บรรณานุกรม

- กิริติ บุญเจือ. (2522). **ปรัชญาลัทธิอรรถิภาวนิยม**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- ชเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา. (2539). **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. (2539). **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ 2**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2540). **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอรุณการพิมพ์.
- สถิต วงศ์สวรรค์. (2540). **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรพิทยา.
- สุวรรณ เพชรนิล. (2534). **ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2540). **ปรัชญาอินเดียร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.